

Glatz Ferenc

A kutatásfinanszírozás alapelvei

1996. május 22-én jelentette be az Akadémia új elnöke: átfogó tudománypolitikai programra, tudománypolitikai gondolkodásra van szükség. 1996 októberében az MTA elnöksége egésznapos ülésen vitatta meg az új koncepciót, amelynek alapelvei az 1996. decemberi közgyűlésen szerepeltek (megjelent: Magyar Tudomány 1997. 5. sz. 513-564. l., Glatz Ferenc: Tudományos-technikai forradalom – Tudománypolitika — Akadémia.) 1997-ben vita indult meg 10 bizottságban a tudománypolitikáról (kutatásszervezet, finanszírozás, társadalom és tudomány stb. témakörökben), ugyanakkor megindultak az egyes diszciplínák (fizika, kémia, biológia stb.) stratégiai vitái. Mind a tudománypolitikai, mind a diszciplináris viták a múlt év végén bezáródtak. Ez év tavaszán 1-1 kötetben jelennek meg. Alábbiakban a tudománypolitikai vitáindító egyik — a hazai tudománypolitika "legkényesebb kérdéséről" szóló — fejezetét közöljük. — A szerk.

Az állami tudománypolitika finanszírozási alapelveinek vitatásához szükségesnek látom a tudománypolitika céljáról másutt kifejtett gondolatok megismétlését. „Az állami tudománypolitika céljainak megvalósításához vagy adminisztratív-utasításos (szovjet rendszer), vagy gazdaságpolitikai (demokratikus) eszközöket használ(t) fel. Az adminisztratív-utasításos eszközök feltételezik, hogy a végrehajtó hatalom körében olyan intézményeket hívnak létre, amelyek az állami fenntartású tudományos intézmények felett irányító funkcióval rendelkeznek. Itt a finanszírozás másodlagos eszköze a tudománypolitikának. Ezzel szemben az autonómiákra építő tudománypolitika céljai elérésére elsősorban gazdaságpolitikai eszközöket használ. Mint a fentebb mondottakból egyértelmű, ez utóbbit tartjuk a magyarországi kívánatos modellnek: az állam nem irányít, hanem megrendel (ezzel szigorúan feladatot jelöl ki) és mér. Ez alapján dönt a gazdasági eszközök hovácsoportosításáról. Vagyis az intézmények, az ott folyó kutatások sorsáról.” Az ezredforduló magyar tudománypolitikájának ez a demokratikus modell lehet intézményes alapja. Az állami tudománypolitika finanszírozási rendszere tehát az államrendszer egészének tükre, minősítője is.

Alapfogalmakról

A *finanszírozás forrása*. A tudományos intézmények fenntartásának *forrásai* szempontjából beszélünk „*vegyes*” vagy „*tiszta*” finanszírozású intézményekről. (A *tiszta* finanszírozás: csak állami vagy csak piaci forrásokat veszünk igénybe. *Vegyes* finanszírozás esetén: a) *állami*, b) *privát* és c) *nemzetközi alapok* forrásait használjuk.) Ma már a világ minden fejlett államában a tudomány intézményei főképpen *vegyes finanszírozásúak*.

A magyarországi tudományos szervezetet fenntartó források is feltehetően így fognak csoportosulni a következő évtizedekben.

a) Az *állami finanszírozás* formái: *intézetfinanszírozás* (kötségvetésből közvetlenül történik, az intézetet teljesen vagy részlegesen tartja fenn), *projektfinanszírozás* (amikor az államháztartáson belüli alapok támogatnak adott időre, meghatározott tematikájú kutatásokat. Vagy: amikor állami termelő, illetve hatósági jogokkal felruházott intézmények adnak a kutatóknak megrendeléseket). Ide tartoznak a *kedvezmények* (amikor az állam az adókedvezmények különböző formáival közvetlenül támogatja a kutatást, vagy ösztönzi a vállalatokat, hogy adjanak megrendeléseket a kutatóbázisnak). Az állami finanszírozás az állami tudománypolitika céljait közvetíti a kutatás felé.

b) A *privát szféra* forrásai. A vállalatok vagy saját kutatóbázist hoznak létre, vagy más — akár az állam — által fenntartott intézeteknek adnak megrendeléseket, netán jótékonyági célból „*adományok*”-at. A *privát* források alapvetően a piac kihívásait közvetítik a kutatás számára.

c) A *nemzetközi alapok* (kontinentális, EU vagy interkontinentális) a tudománypártolás speciális szándékait közvetítik a kutatás számára. (Legyen szó akár államközösségek szándékáról, akár magánalapítású, avagy magánszemélyek társulása alapján keletkezett alapokról.)

A finanszírozás *technikája*. E szerint beszélünk többcsatornás (*plurális*) vagy egycsatornás finanszírozási technikáról. A *plurális* technika azt jelenti, hogy a közvetlen intézményfinanszírozás (alapellátás és feladatállítás) és a projektfinanszírozás (állami vagy nemzetközi, hazai magánalapokból) kombinált alkalmazásával tartják fenn a tudományos szervezetet. Ma már a fejlett világ államaiban az intézetfenntartók e *plurális* technikát alkalmazzák. És a kutatóintézetek — sőt az egész tudományos szervezet is — tudomásul veszik e *plurális* technikát, és élnek azzal. A magyarországi finanszírozási modell sem járhat más úton a következő évtizedben.

A finanszírozási rendszer válsága, újjáalakítása

A magyar tudományos nagyüzemben az elmúlt tizenöt esztendőben spontán kialakult a modern tudományfinanszírozás gyakorlata. legalábbis annak kezdeményei. Kialakult a *vegyes* forrásképzés (állami, *privát* termelés, *alapítványok*) és az *intézetek* is jórészt *hozzászoktak* a *vegyes* forrás használatához. Kialakultak a *plurális* finanszírozási technikák is. Jobban a gazdasági és politikai rendszerváltás, mintsem tudománypolitikai átgondolás szülte azokat. Ez is magyarázza, hogy még sok a zavar a források arányainak megállapítása és a finanszírozási technikák használata közben. E

zavarok negatívan érintik a kutatói munkát. Most a tudatos tudománypolitikai gondolkodáson és szervező akaraton van a sor, hogy e spontán mechanizmusokat rendszerezze és az új modellt kialakítsa. Ez a vitáink egyik célja is.

A magyar tudományszervezetnek 1988 után szembesülnie kellett a totális állami tulajdonú gazdaság összeomlásával és a tervutasításos gazdaságpolitika felbomlásával. Ez a bomlás a tudománypolitikában a már amúgy is akadozva működő utasításos rendszer végleges szétesésével járt együtt.

A politikai-gazdasági rendszerváltás azonban nem egyszerűen csak megsemmisítette az irányított tudománypolitikát, de alapjaiban rázta meg a kutatóbázist és a tudományszervezet egészét. A kutatóbázis egyik napról a másikra elvesztette egyik finanszírozási forrását: az állami-vállalati megrendeléseket. Ezzel egy időben katasztrofálisan csökkent a bázis másik forrascsoportja: az államháztartáson — mindenekelőtt a költségvetésen — belül a kutatásra fordított összegek reálértéke. (Ami annál is tragikusabb, mivel hirtelen nőttek a kutatás és általában a tudományszervezet költségei. A kutatási eszközök ára emelkedett, és megjelentek a nyugati tudományszervezetbe történő integráció felgyorsulásának költségigényei is.) E megrázkódtatás új gondolkodásra is ösztönzött és kikényszerítette a tudományfinanszírozás új módszereinek keresését. Kényszerből le kellett mondani a teljes állami finanszírozásról, át kellett térni a *vegyes finanszírozásra* (állami és piacgazdasági források keresésére és felhasználására). Az pedig még az 1980-as évek egyes tudományszervezőinek érdeme volt, hogy kialakultak — akkor még „felsőbb akarat” erőltetése nyomán — a *plurális finanszírozás* technikái (költségvetés mellett: OTKA, OKTK, FEFA). Erősödtek a még a proletárdiktatúrában is meglévő — igaz, csak az állami forrásokból táplálkozó —, a műszaki fejlesztés területén meghonosodott ilyen típusú technikák (MÚFA—1959, ill. KMÚFA—1992).

A kutatóműhelyek modernizációs szemléletű vezetői már ekkor megtanultak olyan finanszírozási technikákat, amelyeket a *mai piacgazdaságban* használnak. A létrejött alapok és az ún. „kk”-munkák, mint források, kezdtek az intézeti vezetőket hozzászoktatni a *plurális finanszírozás* elvárásaihoz: kialakultak a kutatóbázisokban a piacgazdaságban szükséges alapvető kutatásszervezési technikák (pályázatadás, intézet- és programfinanszírozás együttélése). Most ezt a spontán kialakult gyakorlatot kell felülvizsgálni, használható elemeit rendszerbe foglalni.

Mindezekből következően napjaink tudománypolitikájának egyik első számú feladata a finanszírozás területén: az állami szerepvállalás pontos meghatározása. Azt már tisztázottnak tekinthetjük: Magyarországon fontos az ezredfordulón az állam *tudománytámogató aktivitásának növelése* az állampolgári közösség egésze szempontjából. Azt is, hogy ezen aktivitás növelése elsősorban a piacgazdaság által nem finanszírozott területeken szükséges. Azt is látni kell: indokolt az állam *fokozatos visszahúzódása* azon kutatási területek finanszírozásából, amelyek világszerte szükségszerűen piacorientáltak. És azt is látjuk: az átmeneti periódusban az állam tudománypolitikai aktivitása a finanszírozás területén nem merülhet ki a tudománytámogatásban (intézetfenntartás, alapok, illetve kedvezmények), de az állam tudománypolitikai apparátusának aktívnak kell lennie a *piacgazdasági források feltárásában*, mindenekelőtt a *nemzetközi megrendelések fel-*

kutatásában, ezzel is segítve a hazai kutatóbázis fenntartását és nemzetközi integrációját. Hiszen a finanszírozási feltételek javításához hatékonyan járulhat hozzá a harmadik típusú „forrás”-hoz — a nemzetközi projektekhez — való hozzájárulás. És e szempontból is — nem csak a kutatás diktálta nemzetköziség szempontjából — szükséges a tudománypolitikai menedzsment már említett szemléletváltása.

A menedzsment szemléletváltása nélkül ugyanis a finanszírozási szerkezetváltás elképzelhetetlen. A közép- és alsó szintű (intézetvezetői) menedzsment vállal ma — kis országról lévén szó — egyes kutatási ágazatok sorsa nyugszik. Meg kell tanulni a *piacgazdaság* és a *nemzetközi integráció* követelményét alkalmazni az intézet konkrét kutatási szakterületén. Mindenekelőtt tudomásul kell venni: a *piac* nem az állami források „kiegészítője”, ahogy ezt még ma is gondoljuk, hanem a *piac* a *társadalmi kihívások egyik közvetítője* a kutatás számára. (Mind a termelőszférához közel álló természettudományok, mind a kulturális fogyasztáshoz [oktatás, közművelődés] kapcsolódó társadalomtudomány esetében.) Képesnek kell lenni arra, hogy konkrét esetekben — intézeti tematikák szintjén — meghatározzuk a piacra kihelyezhető és a piac által soha nem finanszírozott tematikák arányait az intézeten belül.

A tudományfinanszírozás szerkezetének és technikája fejlesztésének szükségszerűen kell igazodnia az *Európai Unió* finanszírozási gyakorlatához. A magyar költségvetés európai uniós hozzájárulást fog fizetni az európai keretprogramok fenntartásához. Ezen keretprogramok pénzeszközeihez az egyes kutatók, illetve kutatócsoportok közvetlenül az uniós szervezetekhez benyújtott pályázatok útján juthatnak hozzá. A helyi kutatóbázisokon (és kutatókon) múlik majd, hogy a magyar K+F-bázis mennyi támogatást nyer ebből vissza, vagy tehet szert esetleg a „befizetést” meghaladó forrásokra. (A befizetés ugyanis állami szinten, a pénznyerés viszont individuális szinten történik. Lehet, hogy a befizetettől több, lehet, hogy kevesebb összeget nyer el a hazai kutatóbázis a keretprogramokból.) Egyes intézeteknek — mindenekelőtt a természettudományok területén — meg kell tanulniuk a támogatás-elnyerés európai technikáját. Az állami tudománypolitikának vezetőképzést és állandó tájékoztatást kell folytatnia. A Tét-attasék tapasztalatait felhasználva a tudománymonitorozó (tudományszervező) intézet, ugyanúgy az ágazati (minisztériumi és akadémiai) főosztályok a gyakorlatban is segítsék a műhely-menedzsmentet abban, hogy a nyitott világgazdasághoz és az európai uniós feltételekhez igazodhassanak a kutatóműhelyek.

Az állami tudománypolitikának mindezeket az új körülményeket figyelembe véve kell rögzítenie a finanszírozási rendszer állami (kormányzati) szintű átalakításának alapelveit. Lehetséges alapelvek:

1. Első alapelv: minden szervezeti reformnál a cél a tudományos *gondolkodás eredetiségének*, egyetemességének ösztönzése.

2. Második alapelv: az állami szerepvállalás változtatásánál figyelni kell a kutatásszervezet lépéstartási képességeire. Ezért a reformnál a második alapelv a *fokozatosság*.

3. A harmadik alapelv: *a kis nyelvi kultúra megtartásához* szükséges tudományfinanszírozási sajátosságok érvényre juttatása. Az állami szerepvállalás a tudománytámogatásban egyes területeken szükségszerűen nagyobb lesz a következő évtizedekben, mint a nagy nemzeti kultúrák esetében. A

tudásorientált értékrend, a nemzeti kultúra továbbéltetésének biztosítása — mint általános kultúrpolitikai alapelv követése — a kis kultúrák adófizetőinek „több pénzébe kerül”, mint a nagy kultúrák adófizetőinek a nagy kultúrák fenntartása.

A magyarországi állami tudományfinanszírozás szerkezetváltásában a fentebbi elvek alapján konkrét cselekvési programot szükséges megállapítani. Ennek egyik lehetséges változata:

1. A K+F-re fordított GDP-arány uniós normájának (Magyarország esetében 1,5%) elérése. Felhagyni a politikai ígéretésekkel és helyette a reális célok megvalósításának útjait keresni.

2. Meg kell határozni a tudományos szervezeten belül általában az *állami és a piaci források arányát*. (Ez nagy általánosságban 66% állami — ebből fele közvetlen alapellátás, fele projektfinszírozás formájában —, 33% pedig piaci forrás.) Támpontul a hozzánk hasonló államok (Ausztria, Finnország, skandináv államok) esetei szolgálhatnak. Kívánatos ugyanakkor, hogy ezen arányok állapítsanak meg (hozzávetőlegesen) diszciplína-, illetve kutatásterület-specifikusan is. Bármilyen hozzávetőleges arány kifejeződése csakis a „szakmák” vitájának eredménye lehet.

3. 1999. január 1-je után számolni kell az európai uniós „befizetések” költségvetést terhelő többletével. Ez azonban nem veszélyeztetheti a hazai tudományos szervezetre fordítandó összegek növekedését.

1. táblázat

K+F ráfordítások megoszlása kutatási típusok szerint, 1990–1997

Év	Ráfordítások (folyó áron, %)			
	alap-	alkalmazott	kísérleti fejlesztés	összesen
	kutatás			
1990	15	29	56	100
1991	24	36	40	100
1992	26	35	39	100
1993	27	32	41	100
1994	32	34	34	100
1995	28	36	36	100
1996	30	35	35	100
1997	28	30	42	100

Forrás: KSH *Tudományos kutatás és kísérleti fejlesztés éves kötetei* alapján számított adatok

4. Különbséget kell tenni a *kutatásban*, illetve a *műszaki fejlesztésben* betöltött állami szerepvállalás között. Mutatkozik ez meg a ráfordítás arányaiban és a finanszírozás technikájának különbözőségében is. Tanulmányozni kell a nagy európai (Fraunhofer-intézetek) fejlesztő-kutató intézetek példáit, és értékelni a hazai hasonló kezdeményezések (Bay Zoltán-intézetek) tapasztalatait.

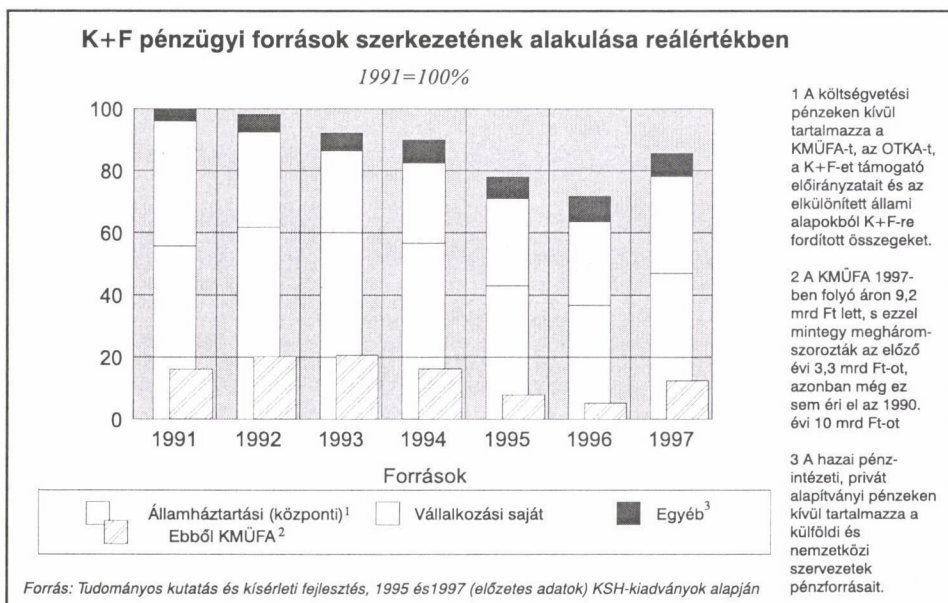
5. Külön kormányzati állásfoglalás szükséges a K+F-en belül a „műszaki fejlesztés” támogatásáról. Ez csakis egy *gazdaságpolitikai stratégia* — ezen belül is ipar, mezőgazdaság, valamint infrastruktúra — részeként képzelhető el.

6. Állást kell foglalni a ráfordítások *céljait és ütemezését illetően*. 1998—2000 az országos kutatóbázis felülvizsgálatának, az alapellátások (kiemelten az infrastruktúra és a bér) szintre hozásának ideje legyen. 1999—2002 között az állami tudománypolitika összpontosítson az államháztartást terhelő EU-preferenciák és kötelezettségek érvényesítésére, valamint a hazai sajátosságokból adódó fejlesztések határozott támogatására.

7. Állást kell foglalni az állami *ráfordítás lokalizálásában*. Az 1990., illetve 1994. évi kormányprogramok a felsőoktatási kutató-oktatói bázisokat részesítették előnyben. Az 1997-ben megindult új fejlődési folyamat tovább növelte a felsőoktatási szféra támogatási arányát (mindenekelőtt a jövedelmek tekintetében), és megindította az oktatástól független kutatóintézetek alapellátásának javítását. Kívánatos most már egy, a felsőoktatási és a kutatói bérezésben azonos szempontú bérpolitika kialakítása.

A ráfordítások abszolút összege és a GDP-n belüli aránya

A kormányok 1990 óta több alkalommal elismerték a tudomány stratégiai szerepét. Mégis a GDP-n belül a K+F-re fordított arányok 1995-ben hirtelen, majd fokozatosan zuhantak. Ennek okát részben az állami *ráfordítások csökkenésében*, részben az állami vállalatok *privatizációjában* látjuk. Az állami ráfordítások emelését a kormányok újból és újból ígérték. Valójában

1997-ig a ráfordítások évről évre estek. Ezen csökkenés egyik oka nyilvánvalóan az államháztartás nehéz helyzete volt. De feltárára vár: vajon mennyiben járult hozzá ezen „eséshez” az, hogy a magyar politikai elit vulgárisan közelített a többpártrendszeri váltógazdaság finanszírozásához? Azokra a szférákra, amelyek érdekérvényesítő (és szavazatbiztosító) képessége alacsony, keveset fordított. A kutatói szféra pedig ilyen. Mennyiben idézte elő az állami tudománytámogatás csökkenését az, hogy a politikai elit gondolkodásában túltengett a taktikai, napi politikai elemek súlya, háttérbe szorítva a stratégiai gondolkodást. (Amely stratégiai gondolkodás elsősorban a tudományra számíthatna.) A költségvetési finanszírozás részaránya a K+F-szférán belül maradt ugyan a régi szinten, de az állami ráfordítás egésze — az államháztartás nettó konszolidált kiadásainak szintjén — 1990—1994 között fokozatosan, majd 1994—95-ben zuhanásszerűen esett. Határozott javulás, illetve a visszaesés megállítása csak 1997-ben következett be.

Az állami vállalatok megrendeléseinek kiesése a GDP-n belül a tudományra fordított arány csökkenésének a fentieknél is erősebb oka. A privatizáció során a korábban állami tulajdonú nagyvállalatokat felvásároló multinacionális cégek már nem magyar intézeteknek, hanem a világ különböző részein elhelyezkedő K+F-bázisaiknak vagy külföldi kutatóintézeteknek adnak megrendeléseket. Az a célkitűzés (1993), hogy a vállalati megrendelések kiesését költségvetési, illetve államháztartási forrásokból biztosítsuk, nem bizonyult reálisnak. Nem is lehet a jövőben sem reális.

A K+F-re fordított *GDP-arány* európai uniós „normáját” csak akkor érhetjük el, ha növeljük az államháztartás ráfordításait, s párhuzamosan sikerül feltárni a feltételezett és még rejtező *piaci forrásokat*, aktivizálni tudjuk a multinacionális cégeket. Mindemellett az államháztartáson belül az 1997-ben megindult ráfordításnövekedést folytatni kell.

Magántulajdon a gazdaságban — állami fenntartás a K+F-bázisban

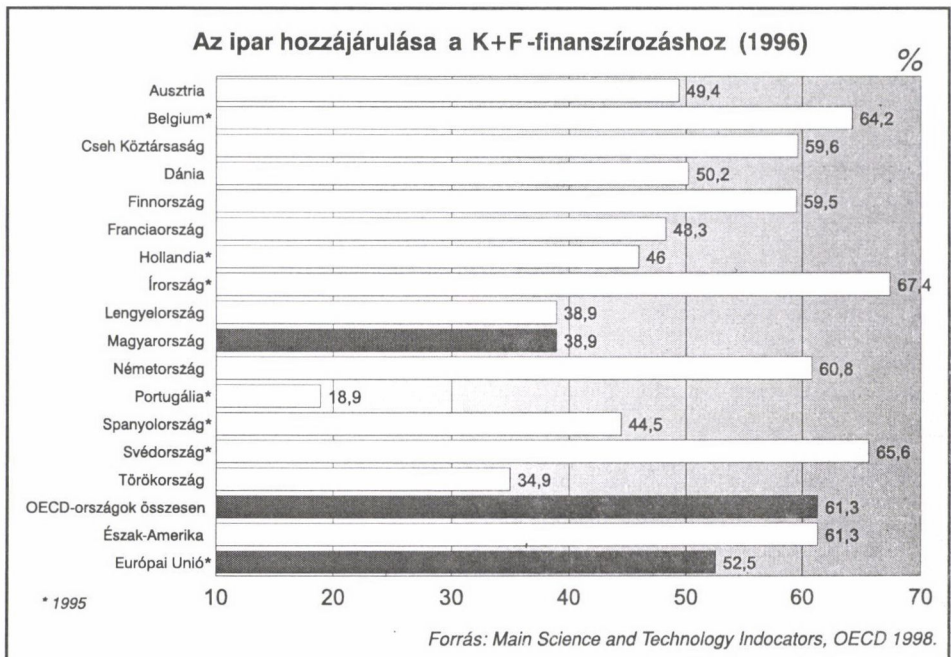
A termelés magántulajdona hogyan egyeztethető össze a kutatóbázis állami tulajdonával? A századvég európai tudománypolitikájának e nagy kérdése szerintünk a kontinens termelési és kulturális versenyképességének alapkérdésévé fog erősödni. Fokozottan érvényes ez a megállapítás a volt szocialista országokra, így Magyarországra is. A magyar gazdaság a térség legsikeresebb *privatizációját* hajtotta végre. E privatizáció általános és hosszú távon érvényesülő előnyei idéztek elő pozitív és negatív változásokat a hazai kutatói bázisban.

A vállalati privatizációval párhuzamosan a kutatóbázisban is végbement egy részleges privatizáció. A piacképes természettudományos és ipari kutatóintézetekben egyes részlegek spontán privatizációja zajlott le. A fizikai, a számítástechnikai, a kémiai, a gyógyszer- és papíripari stb. kutatóintézetek nemcsak tulajdonost váltottak, de emelték is a magyarországi kutatóbázis világpiaci (szellemi és gazdasági) integrációját. (Néhány, már említett multinacionális cég saját K+F-bázisát kezdte Magyarországon kifejleszteni, illetve kezdenek megrendelést adni az állami tulajdonban maradt kutatóhelyeknek is.)

A vállalati *privatizáció mégis alapvetően* károsította — remélhetően csak átmenetileg — a *hazai kutatóbázist*. Azok a gazdasági sajátosságok például, amelyek erősítették a hazai privatizációban az ország világgazdasági pozícióit, hátrányosan érintették a kutatást. Szembekerült egymással az ország gazdasági érdeke és a magyar tudománypolitika igénye.

Az új magyar gazdaság egyik nagy ereje, hogy a térségben a multik a legnagyobb tőkeerővel Magyarországon vannak jelen. (Ők adják az ország exportképes termelésének 70%-át.) Ugyanakkor másik előnye Magyarországon rendkívül magas a részben hazai, részben külföldi—magyar vegyesvállalkozásokban felnőtt közép- és kisvállalatok száma (az összes vállalkozások 90%-a). Ők biztosítják az ország termelés szerkezetében az átmenet korában oly annyira mozgékony elemet. E kis- vagy középvállalatok minőség- és újításigényük miatt használnák a K+F-bázist, mivel maguk nem rendelkeznek ilyenekkel. De nem tudják megfizetni az új eredményekre irányuló kutatást. Világjelenség: ők sohasem lesznek megrendelői a K+F-szférának. Magyarországon sem. De negatívan érintette a hazai kutatóbázist az a tény is, hogy a magyarországi privatizáció legsikeresebb vállalatai a multinacionális cégek. Ezek hozzájárulnak a hazai technológiai színvonal emelkedéséhez, a magyarországinál magasabb szintű és fejlettebb termelési kultúrát vezetnek be. Aktívan fejlesztenek is, de ezek a cégek nem magyarországi, hanem külföldi kutatóintézetekben kikísérletezett fejlesztéseket alkalmaznak.

Ennek a *kárnak a mérséklését*, illetve az új helyzethez való igazodást általános gazdasági, politikai és tudománypolitikai eszközökkel kívánatos elérni.

Állami eszközökkel elő kell segíteni, hogy a multinacionális és általában az új magánvállalatok a magyarországi kutatóbázisnak adjanak megrendeléseket. Ennek eszközei: 1. *Adókedvezmények biztosítása*. Az első, igen szerény lépések megtörténtek. De ez kevés. Az adókedvezmény részben túl alacsony, másrészt ki kell terjeszteni körét. Nemcsak az itteni bázis kiépítését kell adókedvezményben részesíteni, de azon forrásokat is, amelyekkel a vállalatok a hazai állami tulajdonban álló K+F-kutatóbázisnak adnak megrendeléseket. 2. Végre kell hajtani az állami tulajdonú *kutatóbázis konszolidációját*: alapellátásának (mindenekelőtt infrastruktúrájának) javítását, és a tudományszervezetet teljesítményorientálttá kell átépíteni. Különben nem képesek a megrendeléseknek magas színvonalon eleget tenni. 3. *Új tudományos menedzsment (szemlélet) kialakítása*, a piackutatásra alkalmas intézeti és akadémiai-egyetemi apparátus megteremtése. 4. Olyan *társadalmi-szakmai fórumok teremtése*, ahol a nemzetközi vállalkozói szféra megismerheti a hazai kutatóbázist.

Politikai döntést igényel a következő gondolatmenet.

Érdemes áldozni e szakembergárda megtartására, mivel az ő létük a legélénkebb idecsalogató szín a kelet-európai mezőn befektetési pontokat kereső világcégek számára. Még akkor is, ha az állami tulajdonú ipar és a közösségi gazdálkodásra épülő mezőgazdasági termelés szerkezet összeomlott, és így időlegesen hasznafogyottnak is tűnhet állami pénzalapokból fenntartani kutató- és felsőoktatási bázisunkat. *Fokozatosan* kényszeríteni kell őket, hogy *mozduljanak ki a nemzetközi piacra*. A fokozatosság természetesen pénzbe kerül. Legalább egy évtizedig kell az államnak nagyobb fenntartói szerepet vállalnia. De ez még mindig a *legalacsonyabb ár* azért, hogy a 21. század Magyarországa esetleg a technológiai *modernizáció térségbeli központjává* válhasson. Mert ez a mi célunk. Az értékes kutatói bázis megőrzése és versenyképességre kényszerítése megtérül.

Autonómia a kutatásban — állami függés a finanszírozásban

A magyarországi főiskolai és akadémiai autonómiák törvényes alapjai megteremtődtek (1993, 1994, 1996). Ezek az autonómiák működésükben, kutatói tevékenységükben autonómok, de anyagilag nagyobb részt — vagy egészében — az államtól függenek. Félautonómiák. A következő évtizedek célkitűzése: ezen autonómiák *mind nagyobb hányadban épüljenek saját autonóm vagyonaikra*, fejlesszék ki menedzsmentjükben a pénzelosztás technikáján túl a gazdálkodás technikáját. Kívánatos, hogy *az állam mind több vagyont adjon át* ezen autonómiáknak. Figyelembe véve a fokozatosság realitását, mégis azzal kell számolni, hogy a következő évtizedekben ezen autonómiáink „félautonómiák” maradnak, azaz a költségvetésből, illetve az államháztartásból fognak alapvetően élni. Ezért is szükséges az államháztartási reform részeként ezen *sajátos magyarországi autonómiáknak a kincstárhoz való viszonyát* rendezni.

Sajátos finanszírozási alapelveket kívánnak ezen kettős arculatú autonómiák. Ki kell alakítani az állami finanszírozási rend és a tudományos kutatás öntörvényszerűségének említett konszenzusát. A tudományos kutatás munkafolyamatainak *egyik specialitása* éppen az, hogy erősen indivi-

duálisak, nehezen tervezhetők. A kincstári rend szigorú tervezést kíván és nem enged eltérést a finanszírozási tervtől: sem ütemben, sem az eszközök belső átcsoportosításában. Jelenlegi szervezetében szemben áll a kutatás ütemének és a hozzá szükséges finanszírozás ütemének mobil igényeivel. De szemben áll a kincstári rend a magyar tudománypolitika azon törekvésével is, hogy kutatóbázisainkat arra ösztönözzük, hogy mozduljanak ki a piacra. Egyetemes tudományos cél, hogy a céhes szervezetű tudományon belül a céhes kereteket feltörni kívánó kutatói iniciatívákat, az önálló elgondolásokat (azaz a kutatói kíváncsiságot) serkentsük. Ezt a projektorientált nemzetközi és hazai kutatói vállalkozások ösztönzésével lehet elérni. A kincstári rend viszont ki akar terjeszkedni a piacon megszerzett pénzeszközökre is. Márpedig ezen pénzeszközök felhasználása nem költségvetési évhez kötött, míg a Kincstár évi felhasználásban gondolkodik. Így a kutatás e téren sem illeszkedik a kincstári rendbe. Általánosságban: a *kincstári* rend szemben áll az individuális és a pénzeszközök felhasználásában is nagy szabadságot kívánó kutatói magatartással. *Az állami pénzeszközök feletti szigorú áttekintés jogos igénye így több ponton szembekerül az egyetemes tudományos és a hazai tudománypolitikai célokkal.* (Az egyetemi kutatásokban máris mutatkoznak káros jelei a kincstári rend kiterjesztésének. Az akadémiai intézethálózat még haladékat élvez.) Az áttekintés szükséges azért is, mert autonóm intézeteinkben a kívánt vegyes finanszírozást csakis megfelelő szabályozottsággal tudjuk elérni.

Teremtődjék *konzensus az államháztartási reform*, a valóban szükséges *korrekt finanszírozási gyakorlat és a tudományos munka sajátosságai* megkövetelte finanszírozási alapelvek között. Kívánatos, hogy a piacon és a *nemzetközi pályázatokon megszerzett ún. projekt támogatásokat* a tanszékek, illetve a kutatóintézetek a támogatást adó szervezetek előírásainak megfelelően használhassák fel, és e tekintetben *mentesüljenek a kincstári rendtől*. Természetesen a költségvetésből finanszírozott alapköltségeiket és (állami megrendelői) feladattámogatásukat a Kincstár a más állami tulajdonú intézményekhez hasonlóan kezelje. Az intézeti költségvetés ezen részei kerüljenek be a kincstári körbe. Ilyen értelemben kerüljön felülvizsgálatra az autonómiáink jogállását szabályozó törvény.

Alapellátás, feladatfinanszírozás, projektfinanszírozás

A magyarországi kutatóbázis átfogó reformját 1978 óta több dokumentum tartotta szükségesnek, mégsem történt meg sem a prioritások meghatározása, sem az *indokolatlan párhuzamosságok felszámolása*, sem az új világgazdasági környezethez, az új ipari-technikai forradalomhoz való igazodás. A magyarországi kutatóbázis a „túlélésre” rendezkedett be. A helyzet konzerválása a finanszírozásban *egyenlődséghez és szétaprózódáshoz* vezetett. Ennek is a következménye, hogy az 1980-as években kialakított projektorientált finanszírozási technikák (mindenekelőtt a nagy alapok) hozzászoktatták ugyan a menedzsmentet a pályázás technikájához, de a tudományművelésben nem a versenyt és nem a minőség kiemelkedését szolgálták, hanem — paradox módon — a kutatásfinanszírozás zavaraihoz járultak hozzá. A mozdulatlan rendszerbe beleillesztett modern technika

rossz irányba hatott. Összekeveredett ugyanis kutatóhelyeinken az *alap-*, a *feladat-* és a *projektfinanszírozás*. A szűkülő állami források, majd az állami vállalatok megrendeléseinek kiesése következtében kutatóhelyeink az *alapfinanszírozást* is *jórészt* *projektekből biztosítják*.

A rossz tudományfinanszírozási technika azután deformálón hatott magára az egész *kutatásszervezetre* és a *tudományos teljesítményre* is. Intézményeinkben jórészt felszámolódtak a társadalmi elvárásokat is jelző feladatállítások. A társadalmi-nemzeti szempontból kiemelt nagy vállalkozások elhaltak a társadalomtudományokban, a nagy természettudományi intézetek teljesítőképessége visszaesett.

A kutatóbázis energiájának elaprózásához vezetett az oktatói-kutatói *bérendezések elmaradása*. Intézetünk gazdálkodási tervezése szétesett, az intézetek és a kutatók jelentős része a tudományos „háztáji” gazdálkodásra állt át, emellett intézményeinkben a munkafegyelem is meglazult.

Állást kell foglalni: az állami tudományfinanszírozáson belül az intézetet (alap- és feladat-), valamint a projektfinanszírozás milyen arányban álljon. Szükséges, hogy 1998—2002 között a kutatóbázis konszolidációjának részeként kilátásba helyezett kutatásszervezeti reform együtt járjon a *finanszírozás technikájának reformjával is: az alap-, a feladat- és a projektfinanszírozás elveinek tisztázásával, és az elvek következetes érvényesítésével*.

Szükséges meghatározni — a nemzetközi gyakorlat figyelembevételével — az *alapellátás* körét, különös tekintettel arra, hogy Magyarországon nemcsak intézményeink vannak állami tulajdonban, de oktatói-kutatói karunk is állami (köz-) alkalmazott. Fogalmazódjék meg világosan a diszciplínáviták és az intézetkonszolidációk során, hogy az államilag garantált létszámra az adott diszciplínában, illetve az adott intézetben milyen *kutatásbeke-rülési normát* (diszciplínától függő fajlagos kutatási ráfordítást) számítunk. Külön kell figyelembe venni a nagyműszer-, illetve a diszciplínától függő publikációs és utazási költségigényeket.

Szükséges tovább erősíteni a *rövid távú projektek* finanszírozásának súlyát (diszciplínától és konkrét kutatási területtől — tematikától — függően). A projektek biztosítják az individuális „kutatói kíváncsiság” (az individuális tudománypolitika) jelenlétét a kutatásszervezetben. Ezek az új felfedezések csírái lehetnek. Amíg az alap- és feladatfinanszírozásnál a megrendelő, addig a projektek esetében maga a kutató határoz meg célokat, és a projekt-támogató fizet. A költséget individuális úton, pályázattal nyerheti el a kutató. Magyarországon ezt a „kutatói kíváncsiságot”, az innovatív gondolkodás ösztönzését szolgálja az állami tudománypolitika a fejlett országok mintájára létesített alapokkal.

Az „alapok”

A hazai K+F finanszírozásában az elmúlt esztendőekben (évtizedekben) jelentős szerepet töltöttek be az állami alapok (KMÚFA, OTKA, FEFA, OKTK). Rendeltetésük a rövid távú projektek finanszírozása. Az alapok már az 1980-as években kikényszerítették a kutatóbázisban a plurális finanszírozás technikájának tudomásulvételét, és hozzászoktatták a műhelyeket az intézetfinanszírozás és a projektfinanszírozás kettősségéhez. Segíthetik —

ahogy a nemzetközi kutatásirányítási gyakorlatban is — az államháztartást abban, hogy *preferenciákat* juttasson érvényre, hogy *új projektek* kigondolására, kezdeményezésekre ösztönözzön, egyben új, vállalkozásbarát tudományfinanszírozási *technikákat* terjesszen el. Az OTKA és a KMŰFA 1996 után jelentős támogatásemelésben részesült. A támogatásnövelést tudománypolitikai megfontolásból ezután is kívánatos folytatni.

Döntést igényel: a két nagy alap — az OTKA és a KMŰFA — feladatmeghatározása és az, hogy tudománypolitikai felügyelete állami vagy autonóm intézményekhez tartozzék. Autonómiájuk alapja csakis az lehet, ha az egyetemekhez vagy az Akadémiához hasonló köztestületek szakmai felügyelete alá tartoznak. Kívánatos, hogy az EU-csatlakozás tudománytámogatási kötelezettségeihez, valamint a hazai preferenciarendszer érvényre juttatásához e nagy alapok is igazodjanak. Szükséges tisztázni — a hozzánk hasonló adottságú államok tudományszervezetét is vizsgálva —, hogy az alapokból és a közvetlenül a költségvetésből az intézetekhez juttatott finanszírozási eszközök között milyen legyen az arány.

Az állami ráfordítások áttekinthetősége

A *vegyes forrású* finanszírozás és az állami finanszírozáson belül a többszatornás (plurális) finanszírozási technika csak úgy lehet hatékony, ha a *finanszírozó átlátja a finanszírozott intézmények teljes támogatottságát*. Ha látja, hogy hova mennyi pénz jut, és azt mire fordítják. Az államnak is szüksége van ilyen áttekintésre, nyilvántartásra. A TPK a Magyar Tudományos Akadémiát bízta meg megfelelő nyilvántartási rendszer kidolgozásával. (Ez része lehet az állami tudománypolitikát szolgáló monitorozó intézet feladatának.) A központi nyilvántartáshoz szükséges adatszolgáltatási törvénymódosítást elő kell terjeszteni.